

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Hanife Dilek BATISLAM

Çukurova Üniversitesi
Fen – Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Adana/TÜRKİYE
batislam@cu.edu.tr
ORCID

**MAHREMİ'NİN “DEFTER”
KASİDESİ**

MAHREMİ'S QASIDA WITH
“DEFTER (NOTEBOOK)”

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 25.06.2024	Received Date: 25.06.2024
Kabul Tarihi: 05.08.2024	Accepted Date: 05.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024	Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Batislam, Hanife Dilek. “Mahremî'nin “Defter” Kasidesi”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 520-539.

Batislam, Hanife Dilek. “Mahremi's Qasida With “Defter (Notebook)””. *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 520-539.

10.28981/hikmet.1504766

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Hanife Dilek BATISLAM

MAHREMÎ'NİN "DEFTER" KASİDESİ

MAHREMÎ'S QASIDA WITH "DEFTER (NOTEBOOK)"

ÖZ

Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan, kaynaklarda XVI. yüzyıl divan şairi olarak yer verilen Mahremî, yeni yapılan araştırmalarla daha iyi tanınmıştır. Türki-i Basit şiirleri ve Tatavlı Mahremî ismiyle anılan şairin divanı olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, mecmualarda çeşitli şiirlerine rastlanmaktadır. Üç bölümden oluşan Şehnâmesi'nde II. Bayezid'in seferleriyle Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinden, Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad ve Rodos fethinden söz edilir. Mahremî'nin Şütürnâme, Mecmau'l-letâyif, Tarabü'l-mecâlîs, Basitnâme adlı eserlerinin yanı sıra bir kaside mecmuasında tevhid, na't, münâcât, mersiye, muhammes ve kaside olmak üzere otuz yedi şiiri tespit edilmiştir.

Mahremî'nin eserlerinde ve şiirlerinde Osmanlı tarihini ilgilendiren önemli bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgilerden bir kısmının şairin kendisinin de katıldığı seferlerdeki gözlemlere dayalı olduğu anlaşılmıştır. Şairin edebî yönü bulunan eserlerinin ya da şiirlerinin incelenmesinin hem edebiyat hem de tarih araştırmalarına katkısı olacağı düşünülerek makalede Mahremî'nin Mecmu'â-i Kasâid-i Türkiyye'de yer alan, Pîrî Mehmet Paşa için yazdığı "defter" redifli kasidesi, biçim, içerik ve dil bakımından incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XVI. yüzyıl, Divan Şiiri, Tatavlı Mahremî, Kaside, Defter.

ABSTRACT

Mahremi, who is mentioned in the sources as a 16th century divan poet, about whom not much is known about his life, has become better known with new research. Although there is no information about the whereabouts of the divan of the poet who is known by his Türki-i Basit poems as Mahremi of Tatavla, his various poems can be found in magazines. His Shahname, which consists of three parts, mentions Bayezid II's campaigns, Selim the Grim's campaigns of Persia and Egypt, and Suleyman the Magnificent's conquests of Belgrade and Rhodes. In addition to Mahremi's works named Şütürname, Mecmau'l-letayif, Tarabü'l-mecâlîs, and Basitname, thirtyseven poems were identified in a qasida magazine, including tawhid, na'at, munadjat, marsiya, muhammes and qasida.

Important information regarding Ottoman history was found in Mahremi's works and poems. It has been understood that some of this information is based on observations made during campaigns in which the poet himself participated. Considering that examining the literary works or poems of the poet will also contribute to historical research, Mahremi's qasida with "defter(notebook)" radif written for Piri Mehmet Pasha, which was published in Mecmu'a-i Kasaid-i Türkiyye, was examined and evaluated in terms of form, content and language in the article.

Keywords: 16th century, Divan Poetry, Mahremi of Tatavla, Qasida, Notebook.

Giriş

Mahremî'nin Hayatı ve Eserleri

Biyografi kaynaklarında Mahremî mahlaslı birden çok divan şairi olduğu görülür. Bunlardan biri asıl adı Muhammed Ali olan 1848 yılında Antep'te doğmuş ve başta Mahremî olmak üzere Mücrimî, Selâmî ve Avnî mahlaslarını da kullanan XIX. yüzyıl şairidir (Yakar, 2020). Şairin divanı vardır ve yayımlanmıştır (Yakar, 2012). Bir diğeri Esrar Dede'nin tezkiresinde andığı, 1543 tarihinde Konya'da ölen Mevlevî Mahremî Dede'dir. Bu iki şairin makaleye konu olan Tatavlı Mahremî ile ilgisi yoktur. Ancak Esrar Dede'nin tezkiresinde verilen gazel örneğinin Tatavlı Mahremî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Genç, 2000, 473-474).

İncelemeye konu olan "defter" redifli kasidenin sahibi XVI. yüzyıl divan şairi Tatavlı nisbesiyle bilinen asıl adı Ahmed, mahlası Mahremî olan şairdir. Kaynaklar Mahremî'nin doğum tarihini vermemekle birlikte, Galata'nın köylerinden olan Tatavla'da (bugünkü Kurtuluş) doğduğunu söylemektedir. Şairin babasının II. Bayezid'in musahiplerinden Tatavlı Mehmed Ali Bey olduğu *Şehnâme*'sinde yer alan bilgilerden ve *Mecmau'l-letâyif*'te müellif adı olarak Ahmed b. Mehmed b. Tatavul Ali yazılmasından anlaşılmıştır. Medrese öğreniminden sonra Galata'da yirmi yıl kadar kâtiplik ve naiplik görevinde bulunan Mahremî, Pîrî Paşazâde Mehmed Çelebi ile Aşçızâde Hasan Çelebi'nin Paskalya törenini izlemek için kıyafet değiştirip Galata'da kiliseye gitmeleri üzerine;

"Galata'ya sanem seyrine gelmiş

Sitanbul'dan bir iki din ulusu"

beytini söylemesi yüzünden vazifesinden azledildiyse de adı geçenlerden özür diledikten sonra görevine iade edilmiştir. Galata Kadısı Beyşehirli Hasan Çelebi Selânik kadılığına tayin edilince onunla birlikte Selânik'e gitmiş, İstanbul'a dönerken bindiği gemi düşman eline geçince eşi ve çocuklarıyla birlikte esir düşmüştür. Mahremî, fidye için gerekli parayı bulmak üzere eşini ve çocuklarını rehin bırakıp İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Binddiği gemi Eğriboz'da Kızılhisar Kalesi'ne uğradığında arkadaşı şair Esîrî'den, yakın dostlarından Kâtibî mahlaslı Seydi Ali Çelebi (Reis) ve Nigârî mahlaslı Nakkaş Haydar'ın Barbaros Hayreddin Paşa'nın donanmasıyla Tunus'a gittiklerini öğrenince üzülmüştür. Nakkaş Haydar ve Seydi Ali'nin içinde bulunduğu gemi rüzgârın ters yönde esmesiyle Kızılhisar Kalesi'ne sürüklenmiş, Mahremî eski dostlarıyla buluşarak onlarla beraber İstanbul'a gitmiştir. Gerekli parayı topladığı sırada 1535 yılında vefat etmiştir. Kafzâde Fâizî Mahremî'nin ölümüne "Âh rihlet-i Mahremî" tarihini düşürmüştür. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda farklı gösterilmiştir. Nakkaş Haydar toplanan 1700 floriyi şairin ailesini kurtarmak için göndermiştir. Mahremî'nin oğullarından biri bu sırada ölmüş; eşi, iki kızı ve bir oğlu İstanbul'a dönebilmiştir. Hammer ve Babinger'e göre fidye parasını Barbaros Hayreddin Paşa vermiştir. Türkçe kaynaklarda

bu bilgi teyit edilmemektedir (Kutlu, 1986, C 6, 118; Aynur, 2003, C 27, 390-391; Aynur, 2021).

Mahremî'nin tanınmasını sağlayan Fuat Köprülü'dür. Köprülü'nün "*Millî Edebiyatın İlk Mübeşşirleri*" başlıklı kitap ve makalelerinde Türkî-i Basît akımının öncüsü ve temsilcisi olarak söz ettiği iki şairden biri Mahremî'dir. Köprülü'ye göre XVI. yüzyılda Türk şiiri üzerinde İran şiirinin etkisi gittikçe artmış, Türkçe kelimelerin yerini Arapça, Farsça kelime ve terkipler almıştır. Bu sırada ortaya çıkan Tatalı Mahremî ve Edirneli Nazmî aruz vezniyle fakat sade Türkçe ile yabancı kelimelerden arındırılmış bir dille şiirler yazmaya başlamışlar, buna da Türkî-i Basît adını vermişlerdir. Fuat Köprülü'nün bu görüşü uzun süre kabul görmüşse de son yıllarda gerek Mahremî gerekse Edirneli Nazmî hakkında yapılan çalışmalarla Türkî-i Basît tekrar tartışılmaya başlamıştır (Kutlu, 1986, C 6, 118; Avşar, 2001, 127-143; Köksal, 2002, 101-123; Aynur, 2003, C 27, 390-391; Aynur, 2009, 34-59; Aynur, 2021; Karavelioğlu, 2012, 139-168; Karavelioğlu, 2017, 323-341).

Mahremî'nin bilinen eserlerinden biri *Şehnâme*'dir. 12.280 beyit olan bu eser üç bölümden oluşur. Birinci bölüm, ayrı bir cilt olup II. Bayezid'in seferlerinden söz eder. İkinci bölüm, Yavuz Sultan Selim dönemine ve özellikle İran ve Mısır seferlerine dairdir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk iki yılındaki olaylar, Belgrad ve Rodos'un fethi üçüncü bölümde anlatılır. *Şehnâme*'nin ikinci bölümü üzerinde bir doktora çalışması yapılmıştır (Aynur 1993). *Şütürnâme* adlı mensur-manzum karışık ahlâk kitabı mahiyetindeki eserde bir devenin başından geçen olaylar latifeler hâlinde anlatılır (Demirel, 2005, 49-66). *Mecmau'l-letâyif* adıyla bilinen mensur-manzum karışık bir diğer eserinde Mahremî, dost meclislerinde okunması için Acem büyüklerinin latifelerini topladığını belirtir. İki Türkçe, diğerleri Farsça olan seksen dokuz latife, başta Sultan Ya'kûb, Hâfız, Mevlânâ Selmân, Sultan Hüseyin Baykara, Kâtibî, Câmî, Mevlânâ Tûsî, Şah Mahmûd olmak üzere çeşitli kişiler hakkındadır. *Tarabü'l-mecâlis* adlı mensur-manzum karışık eser, Hüseyin b. Hasan el-Hüseyinî'nin aynı adlı öğüt kitabının çevirisidir. Kitapta kuşlar ve vahşi hayvanların başından geçenler anlatılır. Elde bulunmayan *Basîtnâme* adlı eseri nedeniyle Fuat Köprülü, Mahremî'yi Türkî-i Basît'in temsilcilerinden biri kabul etmiştir. Eserin konusu ve nazım şekli bilinmemekle birlikte, mesnevi olduğu tahmin edilmektedir. Çeşitli mecmualarda gazelleri bulunmaktadır. Mahremî'nin *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye*'de 37 kasidesiyle (Karavelioğlu, 2015) çeşitli mecmualarda 13 gazeli tespit edilmiştir (Aynur, 2003, C 27, 391; Aynur, 2021).

Mahremî, *Şehnâme*'sinde kendisini Nizamî, Hüsrev, Câmî ve Şeyhî ile karşılaştırdığı gibi, eserini Firdevsî'ninkinden üstün görmüştür. *Şehnâme*'si üzerine yapılan çalışmada Mahremî'nin hem mesnevisinde hem de kaside ve gazellerinde dönemin şiir anlayışını yansıttığı, Türkî-i Basît'i çağrıştıracak şiirlerine rastlanmadığı ortaya konulmuştur (Aynur, 1993; Karavelioğlu, 2017, 323-341). Çağdaş şairler gibi eserinde bol bol deyim ve atasözlerine yer vermiş; hatta Farsçadan deyim bile çevirmiştir. Tabiat taklidi kelimelerle

arkaik Türkçe kelimeleri kullanmıştır. Mahremî'nin Âşık Çelebi ve Âlî'nin sözünü ettiği, Fuat Köprülü'nün ayrıntılı olarak üzerinde durduğu *Basîtnâme*'si ele geçmediği sürece, Türkî-i Basî'tin varlığı ve Mahremî'nin katkısı konusunda yeni şeyler söylemek mümkün değildir (Aynur, 2021).

Mahremî'nin *Şehnâme*'sini doktora tezi olarak hazırlayan Hatice Aynur *Şehnâme*'de bahsi geçen şehirlerle sur içi ve sur dışı İstanbul konulu çalışmalar yapmıştır (Aynur, 1993; Aynur, 2015, 201-214; Aynur, 2018, 43-68; Aynur, 2020, 175-181). Mahremî hakkında önemli yayınları olan araştırmacılardan biri de Murat Ali Karavelioğlu'dur. Yazar, Mahremî'nin şiirleri hakkında (Karavelioğlu, 2012, 139-168), *Mohaç Fetihnâmesi* ile ilgili (Karavelioğlu, 2013a, 217-236), Mahremî'nin kaside mecmuasındaki şiirlerinin tarihi arka planını açıklayan (Karavelioğlu, 2013b, 380-455), Türkî-i Basî'ti ve Mahremî'nin Türkî-i Basî't şairi olup olmadığını tartışan (Karavelioğlu, 2017, 323-341), şairin Balkanlardaki hayatı ve tarihî hadiseleri ele alışına dair bilgiler veren makaleler yayınlamıştır (Karavelioğlu, 2022, 224-234). Karavelioğlu'nun Mahremî konulu çalışmaları arasında verdiği ayrıntılı bilgiler bakımından *Mahremî'nin Belgrad Fethine Kasidesi ya da Kanuni Methiyesi* adlı Belgrad'ın fethinin 500. yılı anısına hazırlanan kitap önemli bir kaynaktır (Karavelioğlu, 2021).

Defter ve Defterin Divan Şiirindeki Kullanım Özellikleri

Sözlüklerde "defter"e verilen karşılıklardan birkaçı şöyle sıralanabilir: Mütercim Âsım'ın *Kamus Tercümesi'nde* "(ed-defter) için tâ-yı fevkiyye ile [ca'fer] vezninde) birbirine zamm olunmuş sahîfeler cemâ'atine ya'nî birbirine zamm ve peyvend olunmuş niçe evrâkı müştemil nüshaya denir ki lisânımızda dahi defter ta'bîr olunur ve ba'zen dâl'ını meksûr ederler. Cem'i defâtir gelir. Şârih der ki defter kelimesi 'Arabîdir, lâkin iştikâkı ma'lûm değildir. Ve ba'zı 'Arab dâl'ı tâ'ya ibdâlde tefter derler." (Koç-Tanrıverdi, 2013, C 2, 1944).

"Birbirine zam ve rabt olunmuş evrâkdan müteşekkil tûlânî mecmû'a. Envâ'ı vardır: Vâridât defteri, defter-i a'mâlât, defter-i masârifât. Defter-i kebîr=Kütük, hulâsa-i ahvâl-i mâliyeyi hâvî esas defteri. Defter-i a'mâl=Bir şahsın hasenât ve seyyi'âta 'â'id kâffe-i ahvâl ve ef'âlini hâvî mecmû'a. Usûl defteri=Hesâbât-ı mâliyenin kavâ'id-i câriyesini gösteren kısım-ı riyâzî. Defterî=Deftere mensup, defterci. Defterhâne ve Defter-i hakânî=Tahrîr-i emlâk kuyûdumı hâvî defâtirin hıfz olunduğu mahal. Defterdâr=Evâ'ilde mâliye nâzırlarının 'unvân-ı remîsi idi. E'l-yevm vilâyât-ı şâhânedede cibâyet-i emvâl-i devlete me'mûr olan en büyük zâta itlak olunur." (Birinci, 2019, C 2, 371).

"Genellikle hafif bir kapak içerisinde, yazı yazmak için bir araya tutturulmuş kâğıt yaprakları" tanımıyla *Türkçe Sözlük'te* yer verilen defterle ilgili olarak ayrıca "defter açmak, defter tutmak, defterden silinmek, (birini) defterden silmek, defteri dürülmek, defteri kapamak veya kapatmak, defterinde olmamak, defterine yazmamak, defterini dürmek" deyimleri ve "defter emini, defterhane, defterihakani, defterikebir, adi defter, ana defter,

büyük defter, günlük defter, zımbalı defter, adres defteri, akıl defteri, bakkal defteri, banka defteri, cep defteri, hatıra defteri, işletme defteri, karalama defteri, kasa defteri, kayıt defteri, kopya defteri, mevduat defteri, müsvedde defteri, şiir defteri, yevmiye defteri" gibi kullanımlar bulunmaktadır (Türkçe Sözlük, 2009, 482-483).

Arapça isim olan "defter" eskiden dikilmiş kâğıt mecmuası anlamında ve cilt yerine kullanılan bir terimdir. Birçok kâğıtların birbirine bağlanmasıyla elde edilir. Çoğulu "defâtir" dir. Defter kelimesi günümüzde daha farklı anlamlarla ve özelliklerle kullanımdadır. Defterle bağlantılı olarak geçmişte başka kelime ve eklerle birlikte çeşitli tamlamalar kurulmuş, yeni tabirler oluşturulmuştur. Bunlar arasında; "defter-i a'mâl", "defter-dâr", "defter-hâne", "defter kethüdâsı", "defter-i hâkânî", "defter-i kebîr" vb. yanı sıra "defter-i aşk", "defter-i uşşâk", "defter-i gül", "defter-i hüsn", "defter-i cevri", "defter-i dâniş", "defter-i hâric", "defter-i hiyle", "defter-i rûze (defter-i sıyâm)" gibi örnekler sayılabilir (Devellioğlu, 1986, 204; Pala, 1989, 124; Pakalın, 1993, C 1, 411; Şentürk, 2019, C 3, 71-74).

Defter, yazı yazmak üzere bir kenarı dikilerek veya ciltlenerek birçok kâğıdın birbirine bağlanmasıyla meydana gelir. Çok yapraklı ya da ikiye katlanmış, iç kısmındaki bir yüzü yazılmış kâğıt şeklinde olabilir. Aslı Grekçe olan defter kelimesi "post, hayvan derisi" anlamlarındadır. Eski Yunan'da parşömen, genel olarak da yazı malzemesi için kullanılmıştır. Herodotos, milattan önce V. yüzyılda İyonyalıların ve kendi çağdaşı birçok kavmin yazı yazmak için deri kullandığını, papirüs tomarlarına diphthera denildiğini belirtir. Kelime İslamiyet'ten önce İran yoluyla Arapçaya daha sonra da Türkçeye geçmiştir (Göyünç, 1994, C 9, 88).

Divan şiirinde defter genellikle "felek, gönül, tomar" ve "divan" kelimeleriyle birlikte anılır. Defterin açılması ve yanlış yazıldığı zaman yazının defterden kazınması söz konusu edilir. Divan şairleri defter kelimesini XVI. yüzyıla kadar daha çok şiirlerin bir araya getirildiği "divan" anlamında kullanmışlardır. Bazı örneklerde kalıplaşmış ve yaygın bir ifade olan "defter ü divan" şekliyle de karşılaşılır. Eski kitap ve defterlerin cübbenin göğüs hizasında kuşak üzerine gelen ceplerde taşınması nedeniyle koyun ve defter birlikte anılan kelimelerdir. Sevilen nesnelere kucaklanıp bağıra basılması bu söylemde etkili olmuştur. Ayrıca gül parça parça yapraklarıyla bir defteri andırır. Defterle ilgili olarak "defter açmak", "deftere yazılmak, divana kaydolmak", "ser-defter" tabirlerinin yanı sıra "defteri dürülmek" deyimini sık kullanılan sözlerdendir (Pala, 1989, 124; Şentürk, 2019, C 3, 71-74).

Divan edebiyatında sevgilinin yüzü güzelliklerin bir araya toplandığı defter gibidir. Gül, yapraklarıyla deftere benzetilir. Sevgilinin güle benzeyen yüzü aynı zamanda İrem bağının defterinin bir nüshasıdır (TDEA, 1977, C 2, 219).

Divan tahlili çalışmalarında defterle ilgili bazı unsurlara yer verilmiştir (Kurnaz, 1987, 171-172; Sefercioğlu, 1990, 109; Tarlan, 2004, 180).

"*Defter Göstergesinin Klasik Türk Şiirinde Kullanımı Üzerine*" başlıklı konuyla doğrudan ilgili ve kapsamlı denilebilecek bir makalede farklı divan şairlerinin divanlarından alınmış, içinde "defter" in geçtiği seçilmiş beyitler üzerinden defterin divan şiirindeki kullanımına ve özelliklerine yönelik bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre; divan şairleri, "defter" le ilgili olarak şekil bakımından; "düzlük, iki kapaktan oluşma, kapakların açılıp kapanması, yaprakları, yazılması, hacmi", renk bakımından; "beyazlık, siyahlık, parlaklık"; soyut bakımdan; "içerik, okuma, anlamlandırma, etkileme, silinme, sonu gelme, abartı, değerli olma" vb. özellikleri ele alarak anlatım imkânlarını genişletmişlerdir. Yazıda defterle ilgi kurulan unsurlar "âşık, şair, sevgili, âşık-sevgili arasındaki bağlantıya yönelik, tabiat ve eşya bağlamında" olmak üzere tasnif edilerek açıklanmıştır. Defterle birlikte yararlanılan diğer unsurlar bölümünde de "defter-abartı-eser-akıl-idrak" ilgisi değerlendirilmiştir. Defterin deyimlerdeki kullanımının örneklendirildiği alt başlığın ardından makale sonuç ve kaynakça ile tamamlanmıştır (Özerol, 2022, 996-1013). Yazar, çalışmasında "defter" redifli şiirlere değinmemiştir. Fakat redif kelimesi olarak belirli bir nesne ya da kavramın seçildiği şiirlerde söz konusu unsur daha ayrıntılı ve farklı yönleriyle ele alınacağından varsa bu tür örnekler de dikkate alınmalıdır.

Defter edebî metinlerdeki anlamlarının ve kullanım özelliklerinin dışında devlet yönetiminde ve tarihî kayıtlarda farklı yönleriyle yer almaktadır. "İslam ve Türk devlet bürokrasisinde çeşitli kayıtların tutulması için kullanılan evrakın bir araya getirilmiş şekli" olarak tanımlanan bu tür arşiv defterlerinin çok çeşitli örneklerine rastlanmaktadır. Başlangıçta mali teşkilatı İlhanlı tesirinde gelişen Osmanlı Devleti'nde sistemli bir şekilde defter tutma usulü olduğu bilinmektedir. İlk dönemlerden başlayarak defter tutulduğu ve bunların korunduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde XIV. yüzyıl başlarından itibaren defterlere rastlanmaktadır. Arazi tahrirlerine ait bugüne ulaşabilen en eski defter 835 (1432) tarihli dir. XVI. yüzyılda "mufassal", "icmal", "tımar" ve "rûznâmçe" olmak üzere tutulan defterlerin sayıları binlerle ifade edilir. XVI. yüzyılda Divân-ı Hümâyûn kalemlerine ait "mühimme", "ruûs", "tahvil"; defterdarlığa yönelik "muhasabe", "mukâtaa", "rûznâmçe", "tamirat", "keşif" ve "ahkâm"; askeri teşkilatla ilgili "mevâcib"; vakıflar için "vakıf rûznâmçe defterleri", XVII. yüzyıldan sonra görülen "şikâyet defterleri"yle devletin sınırlarının zamanla genişlemesi sonucunda sadece Osmanlı Arşivi'nde yaklaşık sayıları üç yüz bine ulaşan defter türleri oluşmuştur. Bunlardan başka kazalarda kadılarca tutulan mahkeme kayıtları, merkezden gönderilen emirler ve mahallî kararların yazıldığı kadı sicilleri de önemli miktarlara ulaşmıştır. İslam dünyasında kurulan devletlerde, başka birçok müessesede de olduğu gibi defter türleri ya da defterle ilgili tabirler arasında benzerlikler vardır. Bazen defterlerin ismi "rûznâmçe" örneğinde olduğu gibi korunurken bazen de "kanun" ve "tahrir defteri" örneklerinde görüldüğü üzere ismi değiştirilmiştir. Tahrir defterlerinin başında vilayet veya liva kanunnamelerinin bulunması dikkat çekici özelliklerdendir. Ayrıca bu defterlerde ilk defterlere atıf yapılırken

"defter-i köhne", daha sonrakiler için "defter-i atık", son defter için de "defter-i cedîd" tabirleri kullanılmıştır (Göyünç, 1994, C 9, 90).

Osmanlı Devleti döneminde kullanılan deftere dair bazı terimler ve defter çeşitlerinden birkaçı şöyle sıralanabilir: "*Defterhâne*: Arazi ve tımar kayıtlarıyla ilgili defterlerin saklandığı devlet dairesi." (Afyoncu, 1994, C 9, 100); "*Defter Emini*: Defterhâne âmirine verilen isim." (Afyoncu, 1994, C 9, 91); "*Ahkâm Defteri*: Genellikle maliyeye ait hükümlerin toplandığı defterlerin adı." (Sahillioğlu, 1988, C 1, 551); "*Atik Şikâyet Defteri*: Osmanlılarda XVII. yüzyılın ortalarından itibaren herhangi bir şikâyet için Divân-ı Hümâyun'a yapılan müracaatlara karşılık çıkan fermanların kaydedildiği defterlere verilen isim." (Aktaş, 1991, C 4, 68); "*Ayniyat Defteri*: XIX. yüzyılda sadaretten nezaretlere, çeşitli dairelere ve vilayetlere yazılan tezkirelerin suretlerinin kaydedildiği defterlere verilen ad." (Aktaş, 1991, C 4, 277); "*Esâme*: Kapıkulu askerlerinin isim ve maaşlarının kayıtlı olduğu defterleri, bu defterlerdeki isimleri ve daha çok burada adı geçenlerin ellerindeki belgeyi ifade eden tabir." (Özcan, 1995, C 11, 355); "*Mühimme Defteri*: Divân-ı Hümâyun'da bulunan zabıt suretlerinin toplandığı defterlere verilen ad." (Kütükoğlu, 2020, C 3, 519); "*Rûznâmçe*: Osmanlı bürokrasisinde çeşitli kalemlerde tutulan bir tür defterin ismi." (Afyoncu, 2008, C 35, 276); "*Sicill-i Ahvâl Defterleri*: Devlet memurlarının sicil kayıtlarını içine alan defterlerin adı." (Sarıyıldız, 2009, C 37, 134); "*Şer'iyye Sicilleri*: Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defter." (Uğur, 2010, C 39, 8).¹

Defter Kasidesi ve Dil İçi Çevirisi

Mahremîn'in "defter" redifli kasidesini yazdığı ve başka görevlerin yanı sıra defterdarlık da yapmış Pîrî Mehmet Paşa'nın 1463 yılında Konya'da doğduğu tahmin edilmektedir. Babasının Halvetiyye şeyhi olarak bulunduğu Amasya'da başladığı medrese tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Amasya Mahkemesinde kâtiplik yaptıktan sonra babasından dolayı Amasya valiliği sırasında kendisini tanıyan II. Bayezid'in tahta çıkması üzerine Sofya, Siroz ve Galata kadılıklarında bulunmuştur. İstanbul Fâtih İmareti mütevelliliğine getirilmiştir. II. Bayezid'in son yıllarında kadılıktan hazine defterdarlığına geçmiştir. Yavuz Sultan Selim'in cülusunun ardından başdefterdar olmuştur. Çaldıran seferine Rumeli defterdarı olarak katılmıştır. Çaldıran'da Safevî ordusu ile karşılaştığı sırada yapılan müşaverede hemen savaşa girilmesi konusundaki fikirleri kabul görmüş ve Yavuz Sultan Selim'in takdirini kazanmıştır. Şah İsmail'in savaş meydanından kaçıp Tebriz'i terk etmesiyle onun şehirdeki hazine ve mallarının denetim altına alınması işiyle görevlendirilmiştir. 1514 yılında Mustafa Paşa'nın azlinin ardından vezirliğe getirilmiştir (Küçükdağ, 2007, C 34, 280).

Amasya'daki yeniceyi ayaklanmasında konağı yağmalanan Pîrî Mehmet Paşa, İstanbul'a döndükten sonra yapılan tahkikatta bu işte ihmali olduğu

¹ Defter çeşitleri hakkında daha geniş bilgi için burada verilen tanımların da yer aldığı Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerine bakılabilir.

gerekçesiyle vezirlikten azledilmiştir. Zaman zaman azledilip tekrar farklı görevlere getirilen Pîrî Mehmet Paşa, Güneydoğu Anadolu ve Suriye fethinin ardından kurulan Arap ve Acem kazaskerliğini de üstlenmiştir. İstanbul muhafızıyken aldığı önlemlerle Mısır'daki ordunun maaş problemini halletmiş, kısa sürede hazırlattığı seksen iki parça gemiyle ordunun ihtiyacı olan erzakı ve iki büyük topu Mısır'a göndermiştir. Yavuz Sultan Selim'in Vezir-i a'zam Yûnus Paşa'yı idam ettirmesinden sonra Şam'a gelmesi istenen Pîrî Mehmet Paşa 1518 yılında vezir-i a'zamlığa getirilmiştir. Pîrî Mehmet Paşa, Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar vezir-i a'zamlık görevini koruduğu gibi Kanunî Sultan Süleyman'a da üç yıla yakın vezir-i a'zamlık yapmıştır. Belgrad kuşatmasına katılarak kalenin ele geçirilmesinde yararlılık göstermiştir. Rodos'un zaptı hususunda toplanan divanda buranın da mutlaka alınması gerektiğinde ısrar etmiş, Rodos seferine karar verildiğinde padişahla birlikte kuşatmaya katılmıştır. 1523 yılında azledilerek yerine İbrahim Paşa getirilmiş, bunun üzerine Mehmet Paşa vefatına kadar kalacağı Silivri'deki çiftliğine çekilmiştir. Kanunî'nin Alman seferinden dönüşünden sonra 1532'de çiftliğinde vefat etmiştir. Kabri Silivri'de yaptırdığı caminin hazîresindedir (Küçükdağ, 2007, C 34, 280-281).

Pîrî Mehmed Paşa kaynaklarda genellikle iyi bir devlet adamı olarak tanımlanır. Yavuz Sultan Selim'e uzun süre vezir-i a'zamlık yapmış olması onun tecrübeli ve iş bilir bir şahsiyet olmasıyla açıklanır. İlimiyeden yetişmesine rağmen savaşlarda, kuşatmalarda askerî yeteneklerini göstermiş ve kazanılan başarılarında önemli rol oynamıştır. Donanmanın gelişmesinde ve İstanbul'da büyük bir tersane yapılmasında hizmeti görülmüştür. Tasavvufla yakından ilgilenen Pîrî Mehmet Paşa, kendisi âlim ve şair olduğu gibi şairleri de himaye etmiştir. Himayesini görenler arasında Cafer Çelebi, Kalkandelenli Sücûdî Çelebi ve Celalzâde Mustafa Çelebi sayılabilir. Kaynaklarda "Remzî" mahlasıyla şiirler yazdığı ve bunları bir divançede topladığı belirtilirse de böyle bir eser günümüze ulaşmamıştır (Küçükdağ, 2007, C 34, 281).

Mahremî'nin incelemeye konu olan defterdar Pîrî Mehmet Paşa'ya yazdığı *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*'de bulunan (Karavelioğlu, 2015, 549-550) methiye kaside 22 beyittir. Aruzun Mefâ'ilün/Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/Fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Kasidede ilk 5 beyit nesib bölümü olup defterin özellikleri ve devlet düzenindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. 6. ve 7. beyitler methiyyeye geçiş sağlayan girizgâh beyitleridir. 8-17. beyitler methiye beyitleridir. 18.-19. beyitlerdeki fahriyenin ardından mahlasın kullanıldığı 20. beyit taç beyti, son iki beyit ise dua beyitleridir. Kasidede tegazzül bölümü yoktur. Şair, kasidede redif olarak memduhun mesleğine uygun "defter"i kullanmıştır. Çünkü şairin memduhu bir süre defterdarlık² görevinde bulunmuş daha sonra da vezir-i a'zam olmuştur. Divan şiirinde defter çeşitli şekillerde yer almakla birlikte kaside redifi bağlamında kullanımı bilebildiğimiz kadarıyla çok yaygın görülmemektedir.

² Defterdar: Osmanlı Devleti'nde mâlî işlerin başında bulunan yüksek memur. Başdefterdar sonraları mâliye nâzırı adını almıştır. bk. (Pakalın, 1993, I/411).

Mefâ'ilün/Fe'ilâtün/ Mefâ'ilün/Fe'ilün

1. Nizâm-ı mülke medâr olmasa eger defter

Cihânda olmaz idi böyle mu'teber defter

"Eğer defter ülkenin düzenine dayanak olmasa dünyada böyle itibarı, değeri olmazdı." beytinde defterin, defterle tutulan kayıtların ülkenin düzeninin dayanağı olduğuna ve bu nedenle dünyada itibar gördüğüne işaret edilmiştir. Defterin değerli olması devlet düzeninin sağlanmasındaki önemiyle açıklanmıştır. Defter, devlet düzenini koruyan bir devlet adamı gibi düşünülüp kişileştirilmiş bu yolla, tarihî kayıt ve bilgilerden de anlaşıldığı üzere, gelişmiş bir devlet düzeni için defter tutulmasının gerekliliği de vurgulanmıştır³.

2. Cevâhir-i sühen ile mülebbes idüp özin

Nişân-ı husrev ile bağlanur kemer defter

"Defter, özünü (kendini) söz cevherleriyle giydirip padişah nişanı ile kemer bağlanır." beytinde şair, defterin elbisesinin söz mücevherleri olduğunu belirtirken defteri kişileştirir. Deftere yazılanları mücevher ve elbise benzetmeleri aracılığıyla anlatır. Defterin kemeri de yani yapraklarının bağlanıp bir araya getirilmesi de padişah nişanı ile tuğra ya da madalya aracılığıyla sağlanmıştır. Bu bağlamda defter sahip olduğu söz mücevheriyle giydiği elbise sayesinde padişahın takdirini kazanıp onun tuğrasıyla beline kemer takmıştır⁴. Beyitte geçen "alamet, işaret" vb. anlamlarda kullanılan Farsça "nişan" kelimesinin Osmanlı bürokrasisindeki; "devleti temsil eden hükümdarlık alameti, tuğra", padişah tuğrası taşıyan belgelere verilen "nişan-ı humâyun" ismi, "devletin üstün hizmet karşılığı verdiği, genellikle süslü ve değerli taşlarla bezeli bir çeşit madalyon" ⁵ vb. gibi farklı karşılıkları düşünüldüğünde defterin değerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Böylece "kemer-elbise" "nişan-cevâhir" arasında kurulan bağlantı daha anlamlı hâle gelmektedir.

3. Umûr-ı memleket olmasa ger aña merbut

Küşâde olmaz idi her seher çü hûr defter

"Eğer devlet işleri ona bağlanmış olmasa defter her seher güneş gibi açılmazdı." beytinde defterin açılmasıyla güneşin seher vakti ortaya çıkması arasında bir benzerlik kurulmuş, ayrıca dünya hayatının yürütülmesinde güneş ne kadar önemliyse devlet işlerinin de o denli deftere bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir. Günün, güneşin doğmasıyla devlet işlerinin de defter

³ Beyitte yer verilen Farsça kurala göre yapılmış "nizâm-ı mülk" tamlamasıyla Büyük Selçuklu veziri, Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı devlet adamlarından biri olan "Nizâmülmülk" ve onun elli defter (bölüm ya da fasıl) hâlinde yazılmış ünlü Siyasetnâme'sinin hatırlatıldığı düşünülebilir. bk. (Özaydın, 2007, 33/194-196)

⁴ "Kemer bağlamak, kemer kuşanmak" ifadesi ahilik ve esnaf kültürüyle bağlantılı olarak belli bir rütbe ve makama ulaşmış olmayı temsil eder. Ayrıca "Şed" olarak da adlandırılır. Fütüvvet ve tarikat ehline has tasavvufi folklorik bir gelenektir. bk. (Algar, 2010, 38/405-406).

⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. (Artuk, 2007, 33/154-156; Derman, 2012, 41/336-339)

kayıtlarına bakılarak "defter açılarak"⁶ başlamasının benzerliği ve önemi hatırlatılmıştır. Defterin devlet işlerindeki yeriyle güneşin hayati değeri üzerinde durulurken önemli devlet meselelerinin deftere yazıldığı belirtilmiştir.

4. Umûr-dîde vü müşkil-güşâ-yı pîr-durur

Verür kazıyye-i sad-sâleden haber defter

"Defter, görmüş geçirmiş ve zor işleri çözüme kavuşturan güngörmüş biridir; yüz yıllık işlerden haber verir." beytinde defter, içinde yazılanlar sayesinde güngörmüş, tecrübeli bir yaşlı olarak düşünülmüş, sorun çözebilen insana benzetilerek kişileştirilmiştir. Yüzlerce yıllık olaylardan, geçmişten haber vermesi deftere yazılanların kalıcılığına ve uzun bir zaman diliminde var olacağına işaret etmektedir. Ayrıca geçmişte düzenli tutulan defter kayıtlarının sağladığı birikimle zor işlerin halledilebileceği söylenmiştir.

5. İçinde münderiç ahvâl-i mülk ser-cümle

Kilîd-i mahzen-i esrârdur meğer defter

"Defter içinde bütün ülkenin hâllerinin yer aldığı sırlar mahzeninin kilidi olsa gerek." beytinde defter, içinde ülkenin her şeyinin bulunduğu sırlar deposunun kilidi olarak nitelendirilmiştir. Her şey deftere yazıldığı için defter sırların bulunduğu yerin kilidi gibidir. Beyitte "defter-kilid-i mahzen-i esrâr" teşbihi yapılmıştır.

6. Umûr u seyr ü sülûk-i mülûk-ı mâziyeden

Eser belürmez idi kalmasa eser defter

"Defter eser (alamet olarak) kalmasa, geçmiş hükümdarların yaptıklarından ve ettiklerinden bir iz kalmazdı." beytinde defterde bulunanlar, yazılanlar olmasa geçmişe dair bilgilerden, eski hükümdarların izledikleri yol ve yöntemden bir iz kalmazdı denilmektedir. Defterin içindekiler sayesinde geçmişle yaşanan zaman arasında bağ kurulabileceği hatırlatılmaktadır. Beyitte "eser" tekririyle ahenk güçlendirilmiştir.

7. Meğer ki bağladı bil hizmet-i hudâvende

Ki kendüzine verür böyle zîb ü fer defter

"Demek defter hükümdarın hizmetinde bel bağladığı için kendisine böyle süs ve parlaklık verir." beytinde, teşhisle hükümdarın hizmetinde bulunmayı uygun gören, ona hizmet etmek niyetinde olan defter, kendisini süsler ve parlaklık verir. Hükümdara uygun bir görüntüye kavuşmaya çalışır. Çünkü hükümdar defteri sıradan bir defter olamaz, görüntüsü süslü ve parlaktır. Defterin süsü hükümdar defteri oluşuna bağlandığı için hüsn-i ta'lil yapıldığı söylenebilir. Beyitte "ümitle bağlanmak, güvenmek" anlamındaki "bel

⁶ "Defter açmak" amel defterinin açılması, sevap ve günahların görülmesi gibi yaygın ve bilinen anlamı dışında aynı zamanda maliye ile ilgili bir tabir olmalıdır (Şentürk, 2019, 3/72-74). Beyitte de bu tabirle devlet, memleket işleriyle ilgili bir anlam verilmiştir.

bağlamak" deyimini kullanılarak anlam zenginliği sağlanmış ve defterin hükümdarın hizmetinde olacağına güveni nedeniyle kendini süsleyip güzelleştirdiği ifade edilmiştir. Defterin görüntüsünün parlaklığından söz edilerek biçimsel özelliğine değinilmiştir.

8. Cihân-ı mekrümet ü fazl ya'ni defterdâr

Kamer-likâ vü 'Utârid-makâl ü hûr-defter

"İyiliğin ve cömertliğin cihanı (sembölü) olan defterdar, ay yüzlü, Utarit sözlü ve güneş defterlidir." beytiyle defterdarın methine geçilir. Şair, defterdarın fazilet ve cömertlik sahibi olduğuna dikkat çeker. Ay yüzlü, Utarit sözlü defterdar ve onun güneş gibi (parlayan) defteri benzetmeleriyle defterin ve memduhunun vasıflarını sıralar. Defterle güneş arasında parlaklık bakımından benzerlik ilgisi kurar. Ayrıca benzetme öğeleri gök cisimleri olmaları nedeniyle kendi içinde ilişkilidir. Utarit kâtiplerin piri, hitabet ve belâgat ilâhı sayıldığı için "debîr-i felek" adı verilir (Pala, 1989, 504). Bu nedenle Utarit divan şiirinde genellikle kâtip, kalem ve defterle birlikte anılır ve telmih unsuru olarak kullanılır.

9. Cenâb-ı Pîr Muhammed muhît-i lutf u kerem

Kemâl ü fazl ile a'yân içinde ser-defter

"Pir Muhammed hazretleri cömertlik, iyilik deryası, olgunluk ve meziyetiyle a'yân⁷ içinde önde gelendir." Defterdarın ismi anılarak devam edilen bu methiye beytinde şair, onun cömertlik, iyilik, olgunluk, fazilet sahibi, ayanın (devlet adamlarının) önde geleni ve saygını olduğunu söyler. Cömertlik ve iyiliğini büyük denize, okyanusa benzeterak mübalağa yapar. Memduhunun vasıflarını sıralayıp överken defterle bağlantılı "ser-defter"⁸ ifadesinden yararlanır.

10. Eyâ bülend-cenâb u refî'-mertebe kim

Kemâl-i midhatüñe olsa bahr ü ber defter

"Ey zatı yüce, mertebesi yüksek kişi! Senin övgünün kemal mertebesinde denizler ve karalar defter olsa..." beytinde deniz ve kara defter olsa çok değer verilen defterdarın methini yazmaya yetmez denilip sonraki beyitle anlam bütünlüğü sağlanarak övgüde mübalağa yapılmıştır. Beytin anlamı diğer beyitle tamamlandığı için bu beyit "beyt-i merhun" dur.

⁷ A'yân: Osmanlı Devleti'nde halkın seçtiği vergilerin, masrafların dağıtılması ve toplanması gibi hususlarda kadılar ve valilere karşı halkın vekili olan kimsedir. Bir yerin veya bir sınıfın ileri gelenleri anlamında da kullanılır. bk. (Sertoğlu, 1986, 25; Pakalın, 1993, 1/120-122)

⁸ "Ser-defter" tabirine, "defter çeşitlerinde adı geçen en kıdemli, itibarlı isimler"i ifade etmenin yanı sıra "ismi âşıklar zümresi defterinin en başında yazılı olan kimse" anlamında "ser-defter-i 'uşşâk" şeklinde manzum metinlerde sıkça rastlanır. Unvan kelimesine "ser-nüvişt" ve "ser-defter" karşılıklarının verilmesi bu kelimelerin eş anlamlı kullanıldığını göstermektedir (Şentürk, 2019, 3/73-74).

11. Revâ-durur ki yazılmaz kemâl-i mertebede

Olursa safha-i çerh ü zemîn eger defter

"...gökyüzü ve yeryüzü de defter olsa lâyıkiyla yazılması mümkün ve uygun değildir." beytinde bir önceki beyitte olduğu gibi mübalağa yoluyla defterdarın olgunluğunun derecesinin fazlalığından yeryüzü ve gökyüzü sayfasının defter olmasının onun vasıflarını yazmaya yetmeyeceği söylenmiştir. Beyitte "yeryüzü" ve "gökyüzü" defter sayfasına benzetilmiştir.

12. Meger ki medhüni yazmak diler varaklarına

Debîr-i çerh anuñ-içün açar seher defter

"Sayfalarına övgünü yazmak istiyor olmalı ki felek yazıcısı (Utarit (Merkür) gezegeni), (her) seher defter açar." beytinde feleğin yazıcısı olarak bilinen Utarit'in seher vakti yapraklarına defterdarın övgüsünü yazmak için "defter açtığı"⁹ söylenerek mübalağa, telmih ve hüsn-i ta'lîl yapılmıştır.

13. Hisâb-ı fazl u kemâlâtuña irişmez idi

Tolaydı sıfır u elif birle ser-be-ser defter

"Defter baştanbaşa sıfır ve elifle dolaydı; olgunluklarının ve faziletinin hesabına erişmezdi." Beyitte söz konusu edilen sıfırla elifin bir araya gelmesi on beş rakamına karşılık olur. On beş ya da katları gibi anlamları düşünüldüğünde şair, memduhunun olgunluğunun ve faziletinin kolayca hesaplanamayacağına dikkat çekip mübalağa yapmıştır. Divan şiirinde elif ve sıfırın yana yana gelmesi, rakam olması nedeniyle hesapla oluşturduğu tenasüp dışında, âşığın durumunun anlatımında ya da başka pek çok çağrışımla açıklanmaktadır. Bunlardan biri de "âh"dır¹⁰.

14. Sutûr ile rakam erkâm gibi görünür idi

'Adû gözine önünde açaydı ger defter

"Eğer düşman(ın) gözü önünde defter açaydı, satırlar ile yazı rakamlar (sayıların yazılmışları) gibi görünürdü." beytinde düşmanın gözü önünde açılan defterde satırlarla yazının rakamlar (sayılar) gibi görüldüğünden söz edilmiştir.¹¹ Düşmanın önünde açıldığı için defterde muhtemelen gizli yazılmış büyük hesapların bulunduğu anlaşılacaktır. Beyitte mecazen başka anlamları da olan "defter açmak" tabiri ile "satır, rakam, erkâm" ilgisine yer verilmiş, "rakam-erkâm" arasında da iştikak yapılmıştır.

⁹ "Defter açmak" divan şiirinde farklı anlamlarda kullanılan bir tabirdir. bk. (Şentürk, 2019, 3/72).

¹⁰ Elifle sıfırın değişik anlam ve çağrışımları konusunda bk. (Onay, 992, 370-371; Tökel, 2003, 129-134).

¹¹ Beyitteki "erkâm" kelimesiyle eskiden "erkâm-ı dîvâniye" (divan rakamları) olarak adlandırılan ve İslâm devletlerinde, özellikle İlhanlılar ve Osmanlılarda maliye ile ilgili hesapları tutmak için kullanılan bir tür şifre rakamlara gönderme yapılmış olabilir. Bu kullanım maliye kayıtlarında ve defterdarların tuttuğu defterlerde yaygındır. bk. (Sahillioğlu, 1994, 9/433-435).

15. Hezâr deftere sığmazdı şerh-i ahlâkuñ

Hezâr kerre hezâr olsa satr-ı her defter

"Defterin her satırı binlerce defter olsa güzel huylarının anlatımı binlerce deftere sığmazdı." beytinde hezâr (bin) tekririyle mübalağa yapılarak memduhun güzel ahlakının açıklamasının binlerce deftere sığmayacağı söylenmiştir. "Deftere sığmak" tabiri ile anlam zenginliği sağlanmıştır.

16. Hisâb-ı fazluñı yazmag-içün debîr-i felek

Nücûmdan rakam eflakden eder defter

"Felek yazıcısı (Utarit (Merkür) gezegeni), iyiliğinin hesabını yazmak için yıldızlardan rakam (harf) feleklerden (göklerden) defter edinir." beytinde şair, mübalağa ile memduhunun faziletinin hesabını felek yazıcısı Utarit'e yazdırmak için yıldızları harf, gökyüzünü defter yaptırır. Beyitte şiir boyunca tekrarlanan "Utarit" telmihinin yanı sıra "yıldızlar-rakam", "felekler-defter" teşbihlerine yer verilmiştir.

17. Diler ki gülşen-i medhûñde uça anuñ-içün

Açar çü murg-ı sühan-sâz bâl ü per defter

"Defter övgünün gül bahçesinde uçmayı dilediği için söz şakıyan kuş gibi kanat açar." beytinde defter defterdarın övgüsünü yapmak için söz söylemeye hazır bir kuş gibi bahçede kanat çırpır. Defterdarın methi gül bahçesine, defter de o bahçede kanat açan, söz söyleyen kuşa benzetilmiştir.

18. Kemâl ü fazl ile bahs atına süvâr olsan

Kalem elüñde olur nîze vü siper defter

"Olgunluk ve cömertlikle söz atına binsen, kalem elinde mızrak, defter de kalkan olur." beytinde şair, olgunluk ve faziletle söz atına bindiğinde elindeki kalemin mızrak, defterin kalkan olacağını söyleyip fahriyeye geçer. Kendini överken "bahs-at", "kalem-nîze", "defter-siper" teşbihlerinden yararlanır.

19. Dürerdi defterini görmese önüñde 'allâme

Cevâhir-i sühanüñ birle pür-dürer defter

"Allame (her şeyi bilen, çok âlim kimse) önünde sözünün cevherleriyle birlikte inci dolu defter görmese defterini dürerdi." beytinde şair bir önceki beyitte olduğu gibi fahriye yaparak söz cevheriyle dolu defterini önünde görmeyen çok bilgili kimsenin kendisinin defterini düreceğini (işine son vereceğini) söyler. Fahriyeden duaya yönelir. "Defterini dürmek"¹² deyiminden yararlanan şair, sözünü mücevhere, defterini de söz mücevheri ve inciyle dolu bir nesneye (hazineye) benzetir. Beyitte yer verilen "dürer"ler arasında cinas yapılmıştır.

¹² "Defter-i tayy olmak" şekli de bulunan deyim "işini bitirmek", "mahvetmek", "feshetmek" gibi anlamlar da ifade eder (Şentürk, 2019, 3/74).

20. Du'âya Mahremî bel bağla kim temâm olmaz

Kalemle medhi anuñ levh ola meğer defter

"Mahremî, duaya bel bağla (güven) ki onun övgüsü kalemle tamam olmaz; ancak levh (üzerine yazı yazılabilecek düz yüzey) defter(iyle) ola." beytinde şair, memduhunun övgüsünün kalemle tamamlanamayacağını ancak levha defter olursa bunun mümkün olabileceğini ve bu durumda duaya güvenmek gerektiğini anlatır. Beyitte levh ile "levh-i mahfuz" çağrışımı yapılmıştır. Şairin mahlasını kullandığı beyit olduğu için kasidenin "taç beyti" dir.

21. Neçe ki ola yemîn ü yesâr-ı insânda

Müdâm dest-i melek birle hayr u şer defter

"Nasıl ki insanda solda ve sağda devamlı melek eliyle birlikte hayır ve şer defter ola." beytinde insanın sağında ve solunda yaptığı iyi ve kötü işlerin hayır ve şerrin melek eliyle bir defter olduğu yani amel defterine yazıldığı, kaydedildiği söylenmiş, kirâmen kâtibin meleklerine¹³ ve dolaylı olarak amel defterine telmih yapılmıştır. Bu meleklerin insanın iki yanında bulunduğu ve sağdakinin sevapları, soldakinin günahları yazdığı kabul edilir.

22. Sicill-i 'ömrüni tayy itmeyüp kazâ tâ haşr

Küşâde ola vücûduñla her seher defter (Karavelioğlu, 2015, 549-550, K.100)

"Ta kıyamete kadar kaza (kaderin gerçekleşmesi) ömrünün kaydını (defterini) ortadan kaldırmayıp defter her seher varlığıyla açılmış ola." beytiyle şair, memduhunun kıyamete kadar ömür kaydının devamlılığını ister. Her sabah defterin onun varlığıyla açılması için dua edip kasidesini tamamlar.

Kaside içerik açısından genel olarak değerlendirildiğinde, şairin memduhun "lütuf, kerem, kemâl, ahlâk, cömertlik, iyilik ve yüce mertebeli olma" vb. vasıflarına değindiği görülmektedir. Kasidelerde çoğunlukla memduhun vasıfları geleneğe uygun verilir. Reisü'l-küttâb ve defterdarlara sunulan methiye kasidelerde memduhun "kalemi, ihsanı, keremi, lütfu, ikbâli, cömertliği, inşâsı, söz ustalığı, şiiri, adaleti" vb. özellikleri üzerinde durulur. Ayrıca Fatih Kanunnamesinde defterdarlar için divandan ya da maliyeden gelişine göre iki farklı elkab kullanılacağına işaret edilmiştir (Aydemir, 2013, 375). Bu bilgilere bakılarak şairin büyük ölçüde methiyede geleneğe uygun davrandığı söylenebilir.

Dil ve anlatım bakımından kasideye bakıldığında, hemen hemen bir iki beyit dışında bütün beyitlerde "cevâhir-i sühen", "kilîd-i mahzen-i esrâr" gibi Farsça tamlamaların kullanılması dikkati çekmektedir. Genel anlamda şiirin söz varlığında Farsça ve Arapça kelimelere daha çok yer verilmiş birkaç deyim

¹³ Kirâmen Kâtibîn insanların söz ve davranışlarını kaydeden melekler için kullanılır. bk. (Üzüm, 2002, 26/59-60; Kutlar, 2005, 4/148-149)

dışında Türkçe kelimeler fazla tercih edilmemiştir. Kasidelerin çoğunda olduğu üzere methiye bölümünde dil daha ağırdır.

Kasidenin redifi "defter"e gelince; "defter" şiirde, divan şiirinde sık rastlanan kullanımlarından ziyade bir devlet görevi olan defterdarlıkla bağlantılı olarak, devlet işlerindeki önemi, kayıt tutma aracı olmasıyla geçmişten geleceğe bilgi ve haber aktarma yönüyle öne çıkarılmıştır. Fiziksel özelliklerinden, niteliklerinden söz edilirken "kemer gibi bağlanması", "söz elbisesi giymesi", "açılması", "yazılması", "kendini süslemesi" ve bunların da onun devlet işleriyle padişahla ilgisi nedeniyle ortaya çıkan nitelikler olduğuna dikkat çekilmiştir. İçeriği bakımından sır hazinesi olan defter kişileştirilir; tecrübeli, güngörmüş bir pir gibi sorun çözer ve geçmişten haber verir. Beyitlerde defterle bağlantılı olarak "satır", "rakam", "erkâm", "hesap", "varak", "yazmak" ve "kalem"den söz edilmiştir. "Bel bağlamak", "defterini dürmek", "defter açmak" deyimleriyle "deftere sığmak", "hezâr defter" tabirlerinden yararlanılmıştır. Özellikle feleğin yazıcısı olarak adlandırılan "Utarit"e sıkça telmih yapılmıştır. Defterle başka gök cisimleri arasında ilgi kurulmuş, defter güneşe benzetilmiştir. "Defter-bahr ü ber; defter-zemîn-safha-i çerh" teşbihlerinin yanı sıra "defter-kuş, defter-kalkan" teşbihleri yapılmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak; Mahremî, Defterdar Pîrî Mehmet Paşa için yazdığı kasidede biçim bakımından klasik kasidede bulunan bütün bölümlere yer vermemiştir. Örneğin; tegazzül yoktur. Nesip bölümünden methiyeye geçişe kadar olan kısım daha çok defterin devlet idaresi için yeri ve önemine ayrılmıştır. Girizgâh ve methiyeden sonra fahriye, taç ve dua ile kaside tamamlanmıştır. Kasidelerde beyit sayısı genelde tek olmakla birlikte bu kaside 22 beyitten oluşmaktadır. Şair, memduhunun mesleğine uygun olarak "defter" redifini kullanmış, şiirin yazıldığı kişi ile şiirde kullandığı redif kelimesi yoluyla güçlü bir bağ kurmuştur. Daha da önemlisi şair "defter"ın divan şiirinde âşıkâne tarzdaki yaygın kullanımından farklı olarak bir devlet adamı methiyesi vesilesiyle bürokrasi, devlet işleri ve kayıt tutmak bakımından önemine, itibarına değinmiştir. Defterdar için yazdığı methiye aracılığıyla Osmanlı devletindeki defter tutma geleneğinin bazı yönlerini hatırlatmış ve bu gelenekle zengin bir arşive ulaşıldığının ipuçlarını vermiştir. Defterin şeklinden çok içeriğine, içine yazılanlara, geçmişe dair verdiği bilgilere, geçmişten geleceğe bir iz bırakıp sorunların çözümüne yardımcı olmasına özellikle dikkat çekmiştir. Kasidede ayrıca deftere yazılanlar, defter aracılığıyla yapılan hesaplar ve kayıtlar söz konusu edilmiştir. Defterle çeşitli unsurlar arasında benzerlik ilgileri kurulmuş, defter kişileştirilmiştir. Şair, defterin hem biçimi hem de içeriğiyle ilgili bazı benzetme ve hayallerden yararlanıp telmih yapmıştır.

Mahremî basit Türkçe ile yazan bir şair olarak bilinse de incelenen kasidede bu yönünün görüldüğü söylenemez. Şair şiirin dil ve anlatımında Arapça Farsça kelimelere Türkçe kelimelerden daha çok yer vermekle birlikte

bazı deyim ve tabirlerle anlatımı daha etkili hâle getirmiş ayrıca teşbih, telmih, teşhis vb. edebî sanatlardan, methiyede ise daha çok mübalağadan yararlanmıştı.

Günümüzde teknolojinin getirdiği imkânlar nedeniyle geçmişteki işlevlerinin bir kısmını kaybeden ya da tamamen işlevsiz hâle gelen bazı maddî kültür unsurları bulunmaktadır. "Defter, kitap ve kalem" gibi kültürel birikimin kayıt altına alınmasında önemli görevleri olduğu bilinen nesnelerin geçmişteki yeri ve özelliklerinin neler olduğu, edebî metinler aracılığıyla takip edilerek bugüne ulaştırıldığında zamanın getirdiği değişim daha iyi gözlemlenebilecektir. Bu nedenle nesnelerin kültür tarihi içindeki yerinin yazılı kaynaklar aracılığıyla tespiti geçmişle bugün arasında bağ kurabilmek açısından gereklidir.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan. "Defter Emîni". *DİA*. 9/91-93. İstanbul: TDV Yayınevi, 1994.
- Afyoncu, Erhan. "Defterhâne". *DİA*. 9/100-104. İstanbul: TDV Yayınevi, 1994.
- Afyoncu, Erhan. "Rûznâmçe". *DİA*. 35/276-278. İstanbul: TDV Yayınevi, 2008.
- Aktaş, Necati. "Atik Şikâyet Defteri". *DİA*. 4/ 68. İstanbul: TDV Yayınevi, 1991.
- Aktaş, Necati. "Ayniyat Defteri". *DİA*. 4/277-278. İstanbul: TDV Yayınevi, 1991.
- Algar, Hamid. "Şed". *DİA*. 38/405-406. İstanbul: TDV Yayınevi, 2010.
- Artuk, İbrahim. "Nişan". *DİA*. 33/154-156. İstanbul: TDV Yayınevi, 2007.
- Avşar, Ziya. "Türkî-i Basîti Yeniden Tartışmak". *Bilig* 18 (2001,Yaz), 127-143.
- Aydemir, Yaşar. "Memduhun Vasıfları ve Gelenek". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 362-377, 2013.
- Aynur, Hatice. *Mahremî ve Şeh-nâmesi I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Aynur, Hatice. "Mahremî". *DİA*. 27/390-391. İstanbul: TDV Yayınevi, 2003.
- Aynur, Hatice. "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek". *Turkish Studies: Edebiyatımızda Mahallîleşme ve Türkî-i Basît-Prof. Dr. Mustafa İsen'e Armağan* 4/5 (2009), 34-59.
- Aynur, Hatice. "Tatavlı Mahremî'nin Şeh-nâme'sinde Şehirler". *M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Ülke Yayınları, 201-214, 2015.
- Aynur, Hatice. "Tatavlı Mahremî'nin (ö. 1535) Şehnâme'sinde Sur Dışı İstanbul'u". *Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (19-21 Mayıs 2017, İstanbul 29 Mayıs*

- Üniversitesi*). ed. Feridun M. Emecen vd. 43-68. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018.
- Aynur, Hatice. "Tatavlı Mahremî'nin (ö. 1535) *Şehnâme*'sinde Suriçi İstanbul'u." *YILLIK: Annual of İstanbul Studies* 2 (2020), 175-181.
- Aynur, Hatice "Mahremî, Ahmed, 2021". Erişim: 14.06.2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahremi-ahmed>
- Birinci, Ali. Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî* [C II]. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, 2019.
- Demirel, Şener. "16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Tatavlı Mahremî ve Şütür-Nâmesi." *Milli Folklor* 65 (2005), 49-66.
- Derman, M. Uğur. "Tuğra". *DİA*. 41/336-339. İstanbul: TDV Yayınevi, 2012.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat [7. Baskı]*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1986.
- Genç, İlhan. *Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. Ankara: AKM Yayınları, 2000.
- Göyünç, Nejat. "Defter". *DİA*. 9/88-90. İstanbul: TDV Yayınevi, 1994.
- Karavelioğlu, Murat Ali. "About Mahremi's Poems". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 45 (2012), 139-168.
- Karavelioğlu, Murat Ali. "Mahremî'nin Mohaç Fetihnamesi Örneğinden Hareketle Edebî Metinlerin Tarihî Olayları Anlatımına Dair". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 11 (2013a), 217-236.
- Karavelioğlu, Murat Ali. "Tarihin Edebiyatı 15. ve 16. Yüzyıl Kasidelerinde Tarihî Arka Plan". *Kasideye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 380-455, 2013b.
- Karavelioğlu, Murat Ali. *Mecmua-i Kasaid-i Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları, 2015.
- Karavelioğlu, Murat Ali. "Mahremî Türkî-i Basît Şairi midir?". *Vefatının 30. Yılında Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş Hatırasına Uluslararası Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri (30 Mayıs-1 Haziran 2012, İstanbul)*. 323-342. Ankara: 2017.
- Karavelioğlu, Murat Ali. *Mahremî'nin Belgrad Fethine Kasidesi Ya da Kanuni Methiyesi*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.
- Karavelioğlu, Murat Ali. "16. Yüzyıl Şairlerinden Mahremî'nin Balkan Coğrafyasındaki Hayatı ve Tarihî Hadiseleri Ele Alışı Hakkında Bazı Tespitler". *Edebî Eleştiri Dergisi* 6/2 (2022), 224-234.

- Koç, Mustafa-Tanrıverdi, Eyyüp. Mütercim Âsım Efendi *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi [C II]*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2013.
- Köksal, Fatih "Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Dîvân'ına Yeni Bakışlar". *Bilig* 20 (2002), 101-123.
- Kurnaz, Cemal. *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*. Ankara: KTB Yayını, 1987.
- Kutlar, Fatma Sabiha. "Kirâmen Kâtibîn". *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları Ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. 4/148-149. Ankara: AKM, 2005.
- Kutlu, Mustafa. "Mahremî". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 6/118. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986.
- Küçükdağ, Yusuf. "Pîrî Mehmed Paşa". *DİA*. 34/280-281. İstanbul: TDV Yayınevi, 2007.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Mühimme Defteri". *DİA*. 3/519-522. Ankara: TDV Yayınevi, 2020.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı* (haz.: Cemâl Kurnaz). Ankara: TDV Yayınevi, 1992.
- Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmülmülk". *DİA*. 33/194-196. İstanbul: TDV Yayınevi, 2007.
- Özcan, Abdülkadir. "Esâme". *DİA*. 11/355-356. İstanbul: TDV Yayınevi, 1995.
- Özerol, Nazmi. "Defter Göstergesinin Klasik Türk Şiirinde Kullanımı Üzerine". *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 8/4 (2022), 996-1013.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Defter-Defterdâr". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1/411. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü [C. I-II]*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.
- Sahillioğlu, Halil. "Ahkâm Defteri". *DİA*. 1/551. İstanbul: TDV Yayınevi, 1988.
- Sahillioğlu, Halil. "Divan Rakamları". *DİA*. 9/433-435. İstanbul: TDV Yayınevi, 1994.
- Sarıyıldız, Gülden. "Sicill-i Ahvâl Defterleri". *DİA*. 37/134-136. İstanbul: TDV Yayınevi, 2009.
- Sefercioğlu, Nejat. *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Sertoğlu, Midhat. *Osmanlı Tarih Lûgatı [2. Baskı]*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu [C 3]*. İstanbul: OSEDAM, 2019.

- Tarlan, Ali Nihat. *Şeyhî Divanını Tetkik [4. Baskı]*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2004.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*. Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. "Defter". 2/219. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- Türkçe Sözlük* (haz. Komisyon, 10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Uğur, Yunus. "Şer'iyeye Sicilleri". *DİA*. 39/8-11. İstanbul: TDV Yayınevi, 2010.
- Üzüm, İlyas. "Kirâmen Kâtibîn". *DİA*, 26/59-60. Ankara: TDV Yayınevi, 2002.
- Yakar, Halil İbrahim. "Mahremî, 2020". Erişim: 14.06.2024
<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahremi>
- Yakar, Halil İbrahim. *Ayıntablı Mahremî Divanı*. Konya: Palet Yayınları, 2012.